

Протопопова Катерина

аспірантка

кафедри української та зарубіжної літератур

Криворізький державний педагогічний університет

(м. Кривий Ріг, Україна) protopopovacaterina@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6006-9681

ДОМІНАНТНИЙ КОНЦЕПТ ПОВІСТІ Б. АНТОНЕНКА-ДАВИДОВИЧА «СМЕРТЬ»

Стаття присвячена дослідженню особливостей реалізації концепту «смерть» у повісті Б. Антоненка-Давидовича «Смерть». Творчість кожного письменника можна вважати репрезентантом його фрагментарного досвіду, індивідуально-авторської свідомості, віддзеркаленням тогочасної дійсності, картини світу митця та ін. Зокрема, творчість Б. Антоненка-Давидовича можна розглядати як сукупність концептів. Концепти зароджуються шляхом пізнавальної діяльності світу й складаються з єдності мови й культури, впливу суспільства й традицій та ін. й утворюють цілісність — концептосферу.

Танатологічна проблема посідає одне з чільних місць у науковій думці. Її розглядають як екзистенційний феномен у філософії ірраціоналізму, пошук сенсу буття, відкриття нових горизонтів, філософське й атеїстичне ставлення, заперечення вічності, протест проти світу, соціокультурний феномен та ін. Концепт «смерть» може виявлятися як стан невизначеності, відчуття відрази та зневіри, психологічної нестійкості, відчуження та неприйняття суспільством, втрати власних життєвих орієнтирів, зміни переконань, невідповідності очікувань із дійсністю, когнітивного дисонансу, апатії до життя, вбивства й жорстокості та ін.

Ключові слова: *концепт, концептуалізація, концептосфера, смерть, концепт «смерть», танатологічна проблема.*

Protopopova Kateryna. The dominant concept of B. Antonenko-Davydovych's story "Smert".

The article is devoted to the study of the peculiarities of the realization of the concept of "death" in the story "Smert" by B. Antonenko-Davydovych. The creation of each writer can be considered as a representative part of his fragmentary experience, an individual-authorial consciousness, a reflection of contemporary reality, a picture of the artist's world etc. In particular, the creation of B. Antonenko-Davydovych can be considered as a set of concepts. The concepts are generated by the cognitive activity of the world and consist of the unity of language and culture, the influence of society and traditions etc. and form integrity — the conceptsphere.

Thanatological problem takes one of the leading places in scientific thought. It is considered as an existential phenomenon in the philosophy of

irrationalism, a search for the meaning of life, a discovery of new horizons, a philosophical and atheistic attitudes, a denial of eternity, a protest against the world, a socio-cultural phenomenon etc. The concept of "death" can reveal itself as a state of uncertainty, feelings of disgust and despair, a psychological instability, an alienation and rejection by society, loss own life goals, changes in beliefs, expectations inconsistencies with reality, a cognitive dissonance, an apathy, a murder and cruelty etc.

Key words: *concept, conceptualization, conceptsphere, death, concept of "death", thanatological problem.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Літературна спадщина письменників ХХ ст. позначена суттєвим впливом явищ і подій, які вирували на терені тогочасної дійсності. Безумовно, що все це накладало відбиток і мало вплив на формування особистості людини, зокрема на свідомість і мислення. Ментальним виразником і репрезентантом фрагментарного досвіду людини виступають концепти. Вони побутують у культурно-історичному просторі, а, відтак, відбивають індивідуально-авторську свідомість, мислення та інші функції мозку.

У творчості Б. Антоненка-Давидовича виділяємо ряд концептів, які в сукупності утворюють цілісність, — концептосферу. Концепти зароджуються шляхом пізнавальної діяльності світу й складаються з єдності мови й культури, впливу суспільства й традицій та ін.

Концепт «смерть» є одним із сакраментальних разом із концептами «життя», «батьківщина», «родина», «щастя», «істина», «любов» та ін. Його розуміння та потрактування представлене в картині світу багатьох народів. Звернення до цього концепту також характерне для художньої спадщини Б. Антоненка-Давидовича. У першому періоді його творчості цей концепт є домінантним, про що свідчить поява однойменної повісті «Смерть». Твір є знаковим для раннього періоду літературної діяльності письменника.

Повість «Смерть» Б. Антоненка-Давидовича дає ґрунтовний матеріал для усвідомлення особливостей вияву концепту «смерть» у контексті творчості митця загалом. Повість стала резонансною у літературному житті 20–30-х рр. ХХ ст., викликала жвавий інтерес критиків, адже цей твір значною мірою вирізнявся з-поміж раніше надрукованого художнього доробку письменника. О. Хамедова зазначила: «Якщо до цього часу автора вважали початківцем, який ще не звільнився від помітних впливів визнаних корифеїв слова, то цей твір став вирішальним у визнанні письменника вже сформованою творчою особистістю зі своєю рідною мистецькою манерою» [23, с. 14].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість Б. Антоненка-Давидовича вивчалась не лише в контексті розвитку української літератури, а й з позицій порівняльного літературознавства. Зокрема, повість «Смерть» досліджувалась у розвідках О. Вернік (Крижановської) «Інтерпретація сучасності в романі К. Федіна «Міста та роки» та повісті Б. Антоненка-Давидовича «“Смерть”: типологічний аспект», В. Дмитренко «Типологічні аспекти творчості Б. Антоненка-Давидовича й Г. Гессе». Т. Грачова в публікації «Етико-психологічні концепти повісті Б. Антоненка-Давидовича “Смерть”» осмислювала аналіз концептуальних етико-психологічних рецепцій художнього тексту. В. Дмитренко у статті «Оніричний простір повісті “Смерть” Б. Антоненка-Давидовича» проаналізувала оніричний шар твору, що увиразнює авторську думку, сприяє його образній продуктивності. Г. Хоменко в дослідженні «Архетип тіні в романі Б. Антоненка-Давидовича “Смерть”» розглянула повість з погляду репрезентації в ній архетипу Тінь, вивчаючи деконструкцію смерті в літературі, зверталась до творчого доробку Б. Антоненка-Давидовича, зокрема, до повісті «Смерть», що висвітлено у її публікаціях «Борис Антоненко-Давидович: модус смерті-ініціації», «“Смерть” Б. Антоненка-Давидовича: неявний смисл тексту» та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Огляд існуючих досліджень повісті «Смерть» Б. Антоненка-Давидовича доводить, що твір привертав увагу багатьох науковців, проте аналіз повісті в аспекті виділення концепту «смерть» як знакового й домінантного в системі концептосфери письменника не досліджувалась. Зокрема, повість «Смерть» не була вивчена у контексті творчості Б. Антоненка-Давидовича з позиції виокремлення концептів. Тому наразі дослідження вважаємо актуальним, оскільки це допомагає зрозуміти специфіку ідіостилію письменника.

Формулювання мети та завдань статті. Мета статті: дослідити особливості реалізації концепту «смерть» як домінантного в повісті Б. Антоненка-Давидовича. Мета передбачає виконання таких завдань: окреслити особливості функціонування концепту «смерть»; проаналізувати й обґрунтувати складові досліджуваного концепту у повісті «Смерть» Б. Антоненка-Давидовича.

Виклад основного матеріалу дослідження. Здавна танатологічна проблема посідає одне з чільних місць у науковій думці. Її розглядають як екзистенційний феномен у філософії ірраціоналізму, пошук сенсу буття, відкриття нових горизонтів, філософське й

атеїстичне ставлення, заперечення вічності, протест проти світу, соціокультурний феномен та ін.

За загальними народними повір'ями смерть є, «з одного боку, символом розпаду, з іншого, — символом народження нового життя, джерела духовного життя, відродження матерії, символом вищої свободи, вічного життя. Смерть у всі часи сприймалася як велике горе, і водночас люди розуміли її неминучість» [22, с. 119].

Смерть має низку негативних конотацій й характеризується як небуття. О. Гомілко, досліджуючи ставлення людини до граничних засад буття, говорить: «Якщо смерть асоціювати з чорнотою, то смерть є не тільки кінцева непроглядна темрява, котра вришті решт має поглинути кожного, скільки розмаїття тіней, котрі повсякчас оточують людину в ситуаціях її життя» [7, с. 216].

М. Бердяєв указує на те, що кожна людина має страх перед майбутнім, зокрема перед смертю. Він визначає смерть як фатум, як долю: «Смерть для кожної людини детермінована у цьому світі, вона є для неї фатум» [4, с. 157]. І якщо в людині є дух творчості та свободи, то вона може подолати смерть, поборотися проти фатальності долі. Проте філософ також наголошує на тому, що смерть є найстрашнішим злом і може проявлятися не тільки як фізичне явище, а ще через «убивство, ненависть, злобу, розпусту, заздрість, помсту» [4, с. 271]. Тому проблема боротьби та подолання смерті має бути основною метою людини.

З одного боку, смерть можна вважати «синонімом деперсоналізації, поглинанням особистості небуттям» [7, с. 216], тому людина завжди прагне уникнути й подолати її, перемогти й врятуватись, а, з іншого, смерть розуміють «не як знищення, а як перетворення, що відкриває нові виміри та змісти» [7, с. 133], адже підсвідомість людини наділена вірою у потойбічне життя, перехід до досконалішого світу, вічного існування та ін. Так, наприклад, Дж. Герберт, розглядаючи концепт «смерть» у християнському аспекті, зазначав, що смерть не викликає страху у справжнього християнина, адже «після неї обов'язково настане воскресіння для праведної душі» [13, с. 136].

Про позитивну сторону смерті говорить і М. Бердяєв, наголошуючи, що вона — це не просто етап у житті, який немає сенсу, а «знак, що йде з глибини, і указує на існування вищого сенсу життя» [4, с. 270]. На думку дослідника, смерть прекрасна тому, що «очищує минуле й накладає на нього печатку вічності» [4, с. 273].

В. Козачинська під смертю розуміє «подію відчуження від мене [людини — уточнення наше — К. П.] світу» [15, с. 15]. Учена виділяє

декілька філософсько-ментальних стратегій тлумачення проблем смерті, а саме: перша (класична) *«розміщує смерть у кінці лінійно-життєвого континууму і зовнішня та стороння подія “кінця” виявляється природним виснаженням вітальності»* [15, с. 17], друга (некласична) *«презентує смерть лише “глобальним результатом часткових смертей”, мікро-(мульти-) внутрішньою “оптичною” подією <...>»* [15, с. 18]. Науковиця розглядає смерть як кінець життя, що свідчить про *«цілісність і водночас – відбуття людиною життєвих актів, не побільшуваних і не поменшуваних від часу смерті вчинків»* [14, с. 17]. На її думку, саме у такий спосіб людина постає перед Господом і судом Божим, щоб понести відповідальність за прожите життя.

У. Чіпак (Жорнокуй), досліджуючи категорію танатосу крізь призму історичного аспекту її розвитку, наголошує на тому, що для відчуття й осягнення цінності життя, існує смерть. Її не треба розглядати як зло або добро, вона є невід’ємним компонентом людського буття, через яке людина усвідомлює власну значимість, адже *«смерть – це не сліпа невідоротність долі, а природне завершення життя, наповнене глибоким змістом, який полягає в тому, що саме смерть надає життю сенсу, а не навпаки»* [24, с. 451].

Філіп Ар’ес у праці «Людина перед обличчям смерті» [3] подає п’ять основних періодів у зміні уявлення про смерть. Науковець презентує роздуми про історію ставлення до смерті в європейському суспільстві й виокремлює такі етапи: «смерть приручена», «смерть своя», «смерть далека і близька», «смерть твоя», «смерть перекручена». На його думку, зміна парадигми розуміння смерті позначена кількома чинниками: індивідуалізацією апшерцепції, вірою в потойбічне життя та ін. Ці чинники, перебуваючи у варіативних поєднаннях між собою, по-різному визначають розвиток історії.

Звернення до концептуальної танатологічної тематики спонукає до обґрунтування загального розуміння концепт. Його можна розглядати як *«феномен життєвої філософії, як буденний аналог світоглядних понять, що закріплені в лексиці природних мов і що забезпечують стабільність і спадкоємність духовної культури етносу, тобто як найважливіша культурно значуща категорія внутрішнього світу людини»* [12, с. 60]. Відтак, важливим для висвітлення концепту постає суб’єктивність: індивідуально-авторське сприйняття, внутрішній світ, самосвідомість, світогляд, ментальність та ін.

Концепт «смерть» може виявлятися як стан невизначеності, відчуття відрази та зневіри, психологічної нестійкості, відчуження

та неприйняття суспільством, втрати власних життєвих орієнтирів, зміни переконань, невідповідності очікувань із дійсністю, когнітивного дисонансу, апатії до життя, вбивства та жорстокості та ін.

Б. Антоненко-Давидович подає власне розуміння смерті. Один із варіантів репрезентовано в циклі «Сибірські новели». Так, Євген Скоробагатський з новели «Мертві не воскресають», перебуваючи у стані агонії, *«коли останні сили покидали його і він відчував наближення неминучого кінця, його не лякала думка про смерть, бо що таке смерть, як не цілковитий спокій, коли нічого вже не болить, нічого не хочеться й нічого більше не треба?»* [2, с. 181]. Б. Антоненко-Давидович не боїться та не уникає слова «смерть», а навпаки говорить про це відверто та прямо, про що свідчить назва його однойменної повісті «Смерть».

Оскільки домінантна функція концепту полягає у *«здатності забезпечувати процес заміщення (С. Аскольдов-Алексеев), узагальнення й систематизацію набутого людиною культурного досвіду через вибудовування асоціативних зв'язків»* [21, с. 5], то можна вважати, що одним із проявів концепту «смерть» є його ототожнення з більшовизмом у досліджуваній повісті Б. Антоненка-Давидовича.

У творчості митця майстерно та психологічно тонко представлені особливості реалізації окресленого концепту. Письменник поступово підводить реципієнта до розуміння його найвищого вияву, уводячи підсилюючі елементи. Саме поведінка персонажів і події їх життя стають невід'ємними компонентами для цілісного уявлення про концепт «смерть».

У повісті «Смерть» інтерпретація концепту «смерть» має своєрідний характер, оскільки її вияви зображено в різних модифікаціях, як-от: смерть — більшовицька система, смерть — забуття батьків, смерть — нехтування українським, смерть — зневага та ненависть до людей, смерть — відмова від духовно-моральних цінностей, смерть — вбивство іншої людини (сама смерть).

Смерть — більшовицька система. Джерелом і поштовхом до зображення смерті (а саме більшовизму, який «вбиває» людину) виступає внутрішній стан письменника.

У повісті «Смерть» досліджуваний концепт спочатку розкривається через смерть духовно-моральну, а пізніше — через смерть фізичну. Так, Кость «убиває» в собі людину та губить душу, а потім стріляє в заручника Семена. Деякі дослідники стверджують, що *«смерть як така людині взагалі не дана, оскільки вона не може бути представлена в її досвіді. Ми самі можемо усвідомлювати її лише*

як математичну межу, тобто як безкінечне наближення до певної точки, досягнути якої просто неможливо» [16, с. 55]. Для Костя досягнення «певної точки» відбувається шляхом спланованої та поступової реалізації задуму.

«Як комуніст-більшовик несталий» [1, с. 66], — хтось сказав про нього. І тому Горобенко прагнув спростувати цю думку та довести, що він є справжнім більшовиком, а для цього він затямив собі, що мусить вбити. Відтак, смерть іншої людини покликана стати фоном, на якому Горобенко хотів посісти чільне місце серед членів партії, довівши свій більшовицький характер.

М. Нестелеєв, досліджуючи деструктивну взаємодію колективної ідеології з індивідуальною психологією у прозі Б. Антоненка-Давидовича, зазначає, що деструктивне самоствердження Костя «відчутно відрізняється від нормальної агресивності, пов'язаної з наступальністю, необхідною для досягнення мети <...> Горобенко лишається на межі норми та психічного розладу, оскільки агресія починає руйнувати його свідомість» [17, с. 264]. Можна говорити, що агресивна поведінка Костя формується на ґрунті невідповідності співвідношення його концепції «Я-реального» (дрібнобуржуазний інтелігент) та «Я-ідеального» (більшовик), тобто авторитет Костя серед членів партії не настільки впливовий, наскільки йому б хотілося. Цю агресію в поведінці Костя породжує страх, гнів, лють, бажання помсти, що призводять не тільки до «пошкодження» душі головного персонажа, а й до її «зруйнування». Неприпустима форма агресії переростає в насильство. Тому Кость дійсно вдається до насильства, але над самим собою. Він намагається знівелювати свою українську сутність, «програмуєчи» себе як більшовика й поступово приходиться до думки, що тільки вбивство дасть йому повне відчуття того, що він — більшовик. Поняття агресії вужче за поняття насильства і, пояснюючи «причину агресивності та деструктивності людини, вчені шукають її у тій біологічній спадщині, яка, нібито, обтяжує людину, оскільки вона є дитям природи» [20, с. 48]. Костя непокоїло та дратувало багато речей: від свого дрібнобуржуазного інтелігентного походження до пейзажів міста. Вочевидь, на ґрунті цього відбувається формування його життєвих траєкторій. Наприклад, Т. Гоббс [6] стверджував, що агресія, егоїстичність і жорстокість закладені в біологічній основі кожної людини як інстинкт. З. Фрейд крізь поняття психоаналізу «Потяг до смерті, інстинкт смерті або танатос» пояснював агресію як прагнення до смерті. Він вважав цей інстинкт фатальним як для самої особистості, так і для оточуючих. У своїй статті «Ми та смерть»

З. Фрейд говорить, що лише зла та жорстока людина розраховує на смерть іншого або думає про це.

Знаковими видаються рядки епіграфу до повісті, які належать Василю Еллану: «За життя розплата тільки кров'ю, Тільки смертю переможеш смерть». Визначаючи методологічно важливим епіграф, назву, сюжет, образи та ін., щодо аналізу концептів твору, спроектуємо це на текст повісті «Смерть». Під час визначення домінантного у творі концепту «смерть» важлива роль належить епіграфу. Власне, назва повісті вже акумулює реципієнта до вивчення цього концепту. Ще одним основоположним методологічним підґрунтям до тлумачення концепту «смерть» у цій повісті виступає притча, яка спадає на думку Костю й міститься на початку твору: якийсь алхімік «дошукувався філософського каменя», а тому звернувся до всіх святих, Богородиці, Ісуса Христа, але ніхто йому не допоміг розгадати таїну. Зневірившись, алхімік звернувся по допомогу до сатани. І він її отримав. Сатана лише застеріг його, щоб той тиждень не думав про білого ведмеда. Певна річ, що той білий ведмідь не виходив з голови алхіміка повсякчас. Горобенко одразу подумав: «*“Більшовик” — це мій білий ведмідь, але якого ж філософського каменя дошукуюсь я ... ?*» [1, с. 50]. Можна сказати, що Горобенко також пішов на змову з сатаною.

«Філософський камінь» для Горобенка — це більшовизм, прагнення стати справжнім більшовиком. В. Дмитренко зазначає, що *«поки герой буде думати про білого ведмеда, а в даному творі про більшовиків, він ніколи не знайде філософського каменя. Так, на нашу думку, автор дає читачеві підказку для адекватного розуміння справжнього сенсу повісті. Так він ніби проголошує — його новітній Фауст не є тим героєм, що прагне до кращого, навпаки — такий шлях, яким прямує Горобенко, є деградацією, занепадом»* [8, с. 81].

Л. Бойко також наголошував на зіставленні більшовизму з самим сатаною: *«У повісті Б. Антоненко-Давидович поставив мету ще ближче й конкретніше показати “незбагненну”, воістину сатанинську, більшовицьку силу чи принаймні самому як слід розібратися в ній і дослідити джерела її “переможного” поступу і вплив на хід історії»* [5, с. 160].

Л. Пташник назвала Костя Горобенка *«новітнім Ісусом Христом нової віри під назвою Більшовизм»* [19, с. 115], але *«його місія не відповідає внутрішнім переконанням і уподобанням героя, він хоче стати тим, ким насправді ніколи не зможе бути як цілісна особистість. Він вважає, що буде себе — нову моду, а по суті руйнує своє минуле, спогади й почуття. Кость Горобенко —*

Исус Христос, але перероджений, що заради порятунку свого життя приносить у жертву свою пам'ять, душу та чуже життя» [19, с. 115].

Отже, концепт «смерть» у повісті «Смерть» у художній інтерпретації Б. Антоненка-Давидовича уподібнюється до явища більшовизму в реальному житті. Так, Василь Григорович Гусятинський з повісті «Тук-тук» про більшовизм думав так: «<...> прийшов розхристаний, обірваний, голодний більшовик. Він був проти всіх, і всі проти нього <...> незрозумілий, чудний більшовик <...> Вони [більшовики — уточнення наше — К. П.] зруйнували все і відбудовують по-своєму. Вони зневажали Бога, і Бог мовчить. Мовчить увесь світ, бо на версі стоїть розхристаний, непереможний більшовик. Він зможе взяти Бога за бороду! Зможе... <...> Вони зможуть усе. Це справжні чорти. Вони мудрі, хитрі й непереможні, як сам сатана!..» [1, с. 253].

Кость Горобенко зробив свій вибір у житті — його орієнтир більшовизм («смерть»), який поступово призводить його до деградації та внутрішнього вигорання як особистості: «Смерть стає фактором звільнення, входить у контекст життя людини, стаючи істотним його орієнтиром. Переживання, турботи в зв'язку зі смертю, не втікання від неї, не прагнення сховатися, а навпаки — позиція людини, що сміливо дивиться смерті в обличчя — це фактори свободи суб'єкта» [18, с. 475]. Смерть можна розглядати як повну втрату контролю розуму над власним тілом.

Кость Горобенко — це людина, яка не достатньо впевнена в собі. На нашу думку, Кость слабкий характером, а тому має вагання щодо діяльності партії та шукає в собі причини та виправдання. Він вважає, що два будинки та гімназія «муляють комуністичне сумління, або, кажучи просто, — душу, це вони не дають змоги спокійно, як і всім іншим членам організації, почувати себе більшовиком» [1, с. 49].

Горобенко вважає, що, аби відчутти себе справжнім комуністом, треба скласти іспит — «іспит на “більшовика”, іспит на життя» [1, с. 104]. У своїй повісті письменник порушив тогочасне надпитання української свідомості та «проблему несполучності більшовизму з українською психікою» [10, с. 49].

І надалі у всіх життєвих перипетіях Костю постійно ввижалося лише одне: «За смерть — смерть!» [1, с. 157]. Ця гидка, нав'язлива ідея, яка «калічить» душу та «ламає» юнацьку долю, виступає наскрізною у творі. Його філософський камінь — більшовизм, а відповідно й партія більшовиків виступають тягарем у його житті, спотворюють

його, перетворюючи на суцільне випробування. Більшовизм зображено, дійсно, як сатану або диявола, який задля свого існування потребує ресурсів інших людей, наприклад, таких, як Кость, ладних зрадити знайомих і близьких людей заради оманливої ідеї. Він живиться їх ентузіазмом і наживається на їх горі.

Отже, розглянуті нами положення доводять, що на прикладі головного персонажа повісті «Смерть» концепт «смерть» можна ототожнювати з більшовицькою системою.

Смерть — забуття батьків. Про своїх найдорожчих і найрідніших людей — про батьків Кость думає з огидою: *«Батько потурбувався вмерти за рік до революції, і, нівроку йому, добре зробив. Я ненавиджу його за те, що він був мій батько, і вдячний йому, що його тепер нема. В мене немає тепер нікого. І це так само правильно. Я не відповідаю за батьків»* [1, с. 49]. Він свідомо відмовляється від свого родового коріння. Це свідчить про те, що Горобенко повністю хоче трансформувати своє життя, що призводить до невтішних наслідків. Припускаємо, що йому вдається себе «збільшовичити», адже він свідомо та наполегливо позбувається усього українського. Хоча для української ментальності характерним є авторитет і повага до батьківського слова, турбота й увага до старшого покоління, дотримання традицій і любов до людей та ін. Не поважаючи родину й забуваючи традиції, Кость стає відлюдником, егоїстом; його не цікавлять думки й інтереси інших людей, яких він також не поважає. Це є своєрідним сигналом про початок його духовно-моральної смерті, деградацією.

Відтак, втрата людиною свого національного стрижня, відмова від батьківських настанов приводять до розгубленості у світі, поневірянь і загибелі.

Смерть — нехтування українським. Кожна національність має певні особливості, зокрема, мову, літературу, культуру, цінності, почуття патріотизму, національний характер та ін., які відрізняють її від інших. Проте Кость, на партбилеті якого було вказано «Російська Комуністична Партія (більшовиків)», зовсім забув, що спочатку позиціонував себе як український націоналіст. Його «колеги» іронічно й насмішкувато розцінювали його звичку розмовляти й читати українською мовою, дбати про розвиток української літератури: *«Здоров, Горобенко. Ну, як там “мова”? <...> Петлюрівшину сієш, каналія! Це ти Маркса українізував?»* [1, с. 53]. Зважаючи на раніше перебування Костя в українських організаціях, колеги-партійці не сприймали його комуністом-більшовиком, тому намагалися «знущатися» з нього, створюючи «отруйну» та несприятливу атмосферу.

Відчуваючи свою нерівність зі співпартійцями та прагнучи стати з ними на один щабель, Костю довелося шукати шляхи уподібнення до них ціною власної гідності та національної приналежності. На його думку, він мав анулювати свою ментальну сутність, знехтувати українським, знищити пам'ять традицій, що були закладені вчителями, аби наблизитись до партії. Проте ця прірва була недосяжна та незбагненна: знецінення Костем українського призводить до його дезорієнтації та «хитань» у суспільстві.

Кость Горобенко, аби досягти визнання комуністів, знехтував своєю ідентифікацією українця, свідомо знищив у собі код нації.

Смерть — зневага та ненависть до людей. Партія більшовиків справляє негативний (фатальний) вплив на особистість Горобенка. Він стає більш роздратованим, жорстоким та непримиренним із самим собою. У Горобенка духовно-моральна смерть простежується через презирство до людей. Він зневажливо розцінює свою колегу Славину, говорячи, що вона *«скидається на курку з породи голошійок»* [1, с. 54]. Його дратувала її тонка шия: *«Непокриту підстрижену голову на тонкій і високій шиї було ще здалеку видно»* [1, с. 54], вона *«виставляла на очі всю негарну шию і справляла враження чогось обскубленого»* [1, с. 54], що він навіть мав таку думку: *«Взяти б цю шию, цього стебмика з тіста, в кулак і стиснути поволі пальцями!»* [1, с. 55].

Ще не набравшись сміливості для вбивства, аби бути визнаним у партії більшовиків, Горобенко розпочав із реквізиції. Це є одним із способів «долучитись» до партії. Саме так він показував власну зухвалість і нахабство, проявляв жорстокість до людей: *«Горобенко, не чекаючи хазяйської відповіді, простував сам поперед вантажників до покоїв і, шукаючи піаніно, нишпорив очима по кімнатах»* [1, с. 74]. Його поведінка була не варта людської гідності, проте думки про «визнання» у суспільстві рухали його вперед: *«Він перший кидався до піаніно, розчищаючи собі дорогу від стільців, столиків та кріселок, приймав із піаніно, як у себе в господі, якісь портрети, кілька книжок і одсував піаніно з насадженого місця, де воно покоїлось протягом довгих спокійних років»* [1, с. 75]. Горобенкова злісна втіха була тріумфом у всьому цьому. Кость лише продовжував зловтішатися та вигадував нові причини, аби почати порушувати справи проти населення: *«Він не тільки користувався з ордерів наросвіти, але сам штовхав наросвіту на нові реквізиції»* [1, с. 76]. Горобенко знайшов ворога в безпорадних людях, які були слабкіші за нього, хоча мусив зрозуміти, що «служить» ворогу. За це він здобув собі репутацію не *«звичайного тихого гімназистика, а проклятого усіма порядними»*

людьми міста більшовика» [1, с. 80]. Для населення він — «комуніст, так би мовити, цап у овечій кошарі» [1, с. 95], тому недивно, що ставлення до нього було з обережністю та упередженням.

Кость Горобенко — людина доволі жорстока. У нього немає почуття жалю та співчуття до інших. Він справляє враження залізної людини, думки якої направлені лише на роботу партії. Хоча інколи в його душі закарбовується миттєва ідея толерантності та гуманізму, яка швидко відступає: «*На мить щось схоже на жсалість заворушилось Горобенкові в грудях, але зараз же це згасло й перейшло на ще більше обурення*» [1, с. 80].

Ще одним етапом знецінення Костем людини та її життя стає момент, коли він вважає, що зможе за рахунок інших людей бути кращим, ніж він є насправді. Він думає, що «*Радченко має стати за рефлектора, що освітлюватиме його, Костеву, національну сторону <...> Радченкове перебування в організації буде екраном кожного Горобенкового руху*» [1, с. 84]. Хоча українцям не властиво за рахунок інших зміцнювати свою репутацію та підвищувати авторитет, проте, за висловом В. Дмитренко, у Костя відбувається «руйнація української душі».

Ідея знищення людини покладена в основу багатьох роздумів Горобенка. Знищуючи, навіть подумки інших, він поступово знищував у собі людину.

Для нього люди, які мають інші погляди, «*мотлох, що лежить під ногами й заважає йти вперед*» [1, с. 98]. Його душа й сумління, які він запродав сатані, постійно змушували відчувати двоїсті почуття. Драматизм ситуації полягає в тому, що Кость одночасно міг відчувати два абсолютно протилежні почуття: він ніби намагався бути гуманним, терпимим і розуміючим щодо інших, проте це різко переривалось протилежним настроєм і зміною думок: «*Якийсь голос сміявся всередині, знуцався над Горобенком — одняв у нещасного дідка його останню втіху і хочеш довести, що ти більшовик! Ха-ха-ха!.. Кому цим доведеш? Можє, самому собі? <...> Мізерною шкодою ти хочеш купити собі нове сумління? Дешево! Занадто дешево... Це купується тільки — пам'ятаєш ту безсонну ніч? — купується кров'ю! Смертю!*» [1, с. 99].

Не лише через ставлення до людей відбувається знецінення Костя як людини, а й через його ставлення до навколишнього світу. Йому не подобається місто, у якому він проживає. Про нього він говорить: «*Це кляте повітове місто з його безглуздими брудними завулками, шопою*

на базарі, незграбними рожевими купецькими домами <...>» [1, с. 50]. Люди та речі ставали приводом його роздратованості та пригніченості.

Отже, через внутрішню дисгармонію та неспроможність Костя бути самим собою не тільки наодинці, а й повсякчас, через роздвоєність душі і, перш за все неповагу до себе, він зненавидів усе довкола. Бути самим собою — право, дароване нам при народженні, від якого Кость, на жаль, свідомо відмовився. Любов до світу та людей починається з любові та поваги до себе. Він у гонитві за партією більшовиків забув про те, що у своїй душі треба створити спокійну та сприятливу атмосферу, і, не розрізняючи своїх реальних бажань, потреб і намірів, не навчився по-справжньому любити себе. На тлі цього замість об'єктивної реакції на зовнішні подразники в його душі та розумі панують агресивні та жорстокі наміри, що проявляються як зневага та ненависть до людей.

Смерть — відмова від духовних цінностей. Особливого підсилення та виразності до розуміння Костевої роздвоєності відіграють моменти, коли він залишається наодинці зі своїми думками. Такі монологи позначені самотністю, тишею та роздумами. І саме в один із таких вечорів до підсвідомості Костя приходить думка про злочин. Це не було його самостійним рішенням таке вчинити, це з'являється як опір на думку партійців про нього. Отже, його невпевненість у собі перемагає і він ладен вбити: *«Мушу, власне, не вбити, а розстріляти. І тоді, коли перед очима з'явиться їхня кров, коли ця кров розстріляних повстанців, куркульні, спекулянтів, заручників і безлічі усяких категорій, що зведені до одного знаменника — контрреволюція, хоч раз, єдиний тільки раз впаде, як то кажуть, на мою голову, заляпає руки, тоді — всьому цьому кінець. Тоді Рубікон буде перейдено. Тоді я буду цілком вільний. Тоді сміливо й одверто, без жодних вагань і сумнівів можна буде сказати самому собі: я — більшовик...»* [1, с. 73]. Відтак, межу людяності дійсно перейдено, мета сформована та починається відлік знищення людини в душі Костя. Внутрішні суперечності у психіці головного персонажа позначені також тим, що *«він володіє здатністю відчувати одночасно два протилежних почуття, а його самоусвідомлення постійно коливається між “гімназистиком” Костиком і більшовиком Горобенком, який здатний убити людину на шляху до дуже примарного щастя»* [8, с. 78].

Але душа Костя хотіла не просто смерті, вона жадала ще й крові: *«Треба кількох крапель крові на землі. Це вона тільки змиє все. Тоді все буде можна і на все тоді плювати <...> І нікого іншого (це найголовніше) — як повстанця. Так. Отого самого впертого селяка,*

що в сутінках полтавської діброви вимріяв “самостійну” і почепив на розкуйовджене, брудне волосся червоного шлика!» [1, с. 73]. Він був певен, що без цього його діяльність у партії буде вигадкою та неправдою.

Не тільки моменти, коли Кость залишався наодинці з думками, допомагають зрозуміти його внутрішній світ, а також цьому сприяє оніричний простір повісті. І як зазначає Л. Суворова: «Смерть є екзистенційним феноменом, який неможливо осмислити за допомогою логічних операцій, тому індивід шукає пояснень у сфері підсвідомого, інтуїції, у снах і передчуттях, продукуючи у власній уяві ілюзорні світи духів, демонів, божеств» [21, с. 7]. Для того, щоб зрозуміти неблагополуччя життєвої траєкторії Костя, Б. Антоненко-Давидович присвячує один із розділів повісті сну головного персонажа. Вочевидь, за задумом автора Кость інтуїтивно відчуває свою роздвоєність і безперспективність осередку, до якого так прагне долучитись, тому саме «сни й марення героя допомагають читачеві не лише чітко усвідомити його внутрішні психічні процеси, а також наближають до розуміння авторської ідеї твору» [8, с. 77].

Отже, відмова від таких духовно-моральних цінностей як гуманність, толерантність, співчуття, жертвовність призводить до втрати духовних орієнтирів.

Смерть — вбивство людини (сама смерть). У фіналі повісті зображено фізичну смерть заручника Семена, якого вбив Кость Горобенко. Проте духовно-моральна смерть відбувається з ним самим протягом усього твору. Можна говорити про «пропащість» людини, яка розуміє та усвідомлює свій нездоровий потяг до партії більшовиків, має навісну думку вбити іншу людину, жорстоко ставиться до оточуючих. Найдраматичніше те, що все ж таки Кость зважається на те, аби вбити людину, лишити її життя. Він цілком об'єктивно оцінює свої наміри та зізнається самому собі, що в його душі існує дві сили: «Будь щирий, Костю. З собою можна бути щирим. В тобі (саме чогось у тобі) збіглися ці дві сили і стали віч-на-віч. Від тих і від тих. Ти прагнеш рівноваги, але це вигадки! Хіба можна їх урівноважити?» [1, с. 167]. Але вже неможливо нічого змінити, адже рубікон людяності та гідності вже перейдено. І чим ближче до моменту вбивства, тим більше Кость починає розмовляти із самим собою, виголошувати свої думки: «Ти мусиш бити разом з цими незрозумілими людьми саме в ту мішень, яку недавно будував своїми власними руками, як певний щит. Ти мусиш розтроцити цю мішень на тріски, спалити ті тріски, щоб

не лишилось і сліду. Ти мусиш, Костю, стріляти в позавчорашнього самого себе!» [1, с. 167].

Можливо, усвідомлення того, що він мусить вистрелити в самого себе, надавало йому запалу, адже до вступу в партію більшовиків він був українським націоналістом, засновував «Просвіти», а тепер стоїть на боці комуністів, ненавидить і зневажає усіх поза партією.

Для тих заручників найстрашніше було не те, що настала їх смерть, очікування або страх перед смертю, а те, що їх вбила людина: «<...> не варто боятися смерті як фізіологічної кончини, а тієї, яку несе з собою людина» [11, с. 135]. Так, «смерть» Костя Горобенка можна схарактеризувати як неминучість, заклик до помсти, відплати, убивство, смерть душі. А смерть заручника Семена як кінець.

Для Костя «смерть» остаточно настає тоді, коли він натиснув на курок цівки. Проте за деякий час до цього він уже перебував у стані агонії: «Перед обличчям смерті людина залишається наодинці із самою собою, саме тут її суб'єктивність та індивідуальність проявляються найбільшою мірою» [16, с. 55]. До вбивства заручників Кость нервував та намагався дати собі раду, заспокоїти та втішити: «Що за чорт! Я хвилююсь більше, аніж ці заручники» [1, с. 171]; «Горобенко безнастанно затягувався цигаркою, а непокоєння в грудях росло, підпирало під саме горло. Одної цигарки було мало. Горобенко скрутив зараз же другу» [1, с. 171]; Кость «стояв застиглий і безвладний, буцімто не заручників мають зараз розстрілювати, а його» [1, с. 173]. Це пояснюється тим, що такі переживання смерті, як: страх, насилля, переслідування, відчуття дежавю тощо, — набагато ширші, ніж людина може собі уявити. На нашу думку, це можна розцінювати як певні вагання та свідчення того, що якась надія на спасіння його душі все ж таки була. Про це також свідчать міркування В. Дмитренко, адже «асоціація, що виникає в свідомості Костя, коли він бачить кров заручника, з невинною кров'ю Наді, дає нам підстави для оптимізму й надію на те, що світла частина його душі ще не зникла остаточно» [9, с. 94]. Знаковим є те, що після скоєння злочину над Горобенком «пливли кудись у безкінечну далечінь блакитні тераси спокійного, безхмарного українського неба» [1, с. 175] [підкреслення наше — К. П.], тобто те, від чого він хотів «втекти» та знищити, залишилось з ним у непростий час. На нашу думку, це також можна інтерпретувати як сподівання на прощення й урок на майбутнє про те, що не можна забувати та зневажати Батьківщину.

«Смерть» Костя Горобенка вже проявляються тоді, коли у його свідомості виникла думка про вбивство іншої людини. У фіналі

повісті він реалізував свій намір: скоїв злочин і став убивцею. Але, на нашу думку, він не відчув себе справжнім більшовиком, з його душі не зникло відчуття обтяження за своє минуле. Відтак, штучні спроби Костя самотужки себе «збільшовичити», а саме: намагання «вбити» справжнього себе, свої почуття й думки; протистояння своїм внутрішнім цінностям та ідеалам; втрата надії та сенсу життя; зневіра, розчарування та ін., — призводять до морального конфлікту, а відтак, і до втрати балансу та гармонії між особистістю й суспільством.

Висновки з цього дослідження й перспективи розвідок у цьому напрямку. Отже, аналізуючи особливості реалізації концепту «смерть» на матеріалі повісті Б. Антоненка-Давидовича «Смерть», слід зазначити, що він є домінантним у цьому творі. Він конотує з неминучістю, безперспективністю, занепадом, помстою, убивством, смертю душі та ін., тобто зображується негативно. Концепт «смерть» у повісті представлений через показ спроб головного персонажа Костя Горобенка долучитись до більшовицької системи, забуття батьків, нехтування українським, зневіру та ненависть до людей, відмову від духовних цінностей, вбивство людини.

Перспективи нашого дослідження бачимо у вивченні концепту «смерть» в інших творах Б. Антоненка-Давидовича.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Твори в 2 т. Т. 1: Повісті та романи / Вступ. ст., упорядкув. та прим. Л. С. Бойка. Київ : Наук. думка, 1999. 744 с.
2. Антоненко-Давидович Б. Д. Твори в 2 т. Т. 2: Сибірські новели. Оповідання. Публіцистика. Спогади. Листування / упорядкув. та прим. Л. С. Бойка. Київ : Наук. думка, 1999. 656 с.
3. Арьес Ф. Человек перед лицом смерти / пер. с фр.; общ. ред. Оболенской С. В.; предисл. Гуревича А. Я. Москва : Издательская группа «Прогресс» — «Прогресс-Академия», 1992. 528 с.
4. Бердяев Н. А. О назначении человека. Париж : Современные записки, 1931. 320 с.
5. Бойко Л. З когорти одержимих: Життя і творчість Бориса Антоненка-Давидовича в літ. процесі ХХ ст. Київ : Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2004. 584 с.
6. Гоббс Т. Левіафан. Пер. з англ. Київ : Дух і Літера, 2000. 606 с.

7. Гомілко О. Метафізика тілесності. Дослідження, роздуми, екскурси. Київ : Наук. думка, 2001. 300 с.
8. Дмитренко В. І. Опіричний простір повісті «Смерть» Б. Антоненка-Давидовича. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Сер.: Філологічні науки*. 2014. Вип. 4.13. С. 76–82.
9. Дмитренко В. І. Типологічні аспекти творчості Б. Антоненка-Давидовича й Г. Гессе. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2011. Вип. 16. С. 92–95.
10. Енциклопедія Українознавства: у 10 т. / ред. В. Кубійович. Львів : НТШ, 1993. Т. 1. 1993. 400 с.
11. Жорнокуй У. В. Багатовекторність концепту смерті у романі «Крадійка книжок» Маркуса Зусака. *Молодий вчений*. 2014. № 11 (14). С. 133–135.
12. Заболотська О. О. Вербалізатори концепту смерть у творах англomовних письменників. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. Кропивницький, 2018. Вип. 164. С. 59–65.
13. Зуєнко М. О. Міфопоетичні парадигми в англійській бароковій літературі (системно-функціональний та поетикальний аспекти) : дис. ... д-ра. філол. наук: 10.01.04. Полтава, 2020. 431 с.
14. Козачинська В. В. Концепт смерті в українському бароко. *Magisterium. Історико-філософські студії*. 2002. Вип. 9. С. 16–21.
15. Козачинська В. В. Смерть: ідеологічні коди сьогодення. *Наукові записки НаУКМА: Філософія та релігієзнавство*. Київ : Видавничий дім «КМ Академія», 2007. Т. 63. С. 15–21.
16. Мазурик М. В. Смерть як відкриття нових горизонтів бачення для людини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Філософські науки. 2013. № 750. С. 52–58.
17. Нестелеєв М. А. Автодеструктивне пограниччя у творах Бориса Антоненка-Давидовича. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2014. Вип. 60 (2). С. 262–266.
18. Повторєва С. Смерть як методологічний конструкт постмодерністської філософії і художньої літератури. *Δβξα / Докса*. 2010. Вип. 15. С. 473–482.
19. Пташник Л. А. Типовість образу головного героя у творчості Б. Антоненка-Давидовича. *Вісник Луганського національного*

університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки. № 15 (110). 2006. С. 114–123.

20. Смазнова І. С. Агресія і толерантність: філософсько-правовий дискурс : монографія. Одеса : Фенікс, 2019. 378 с.
21. Суворова Л. К. Концепт смерті в малій прозі раннього українського модернізму: архетипно-міфологічна і філософська інтерпретація. автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. Київ, 2017. 20 с.
22. Федорюк Л. В. Специфіка української концептосфери: лінгвокультурологічний вимір (на прикладі концепту смерть) : монографія. Вінниця, 2019. 185 с.
23. Хамедова О. А. Фесі, quod potui... Доля і творчість Бориса Антоненка-Давидовича : монографія. Донецьк : Норд-Прес, 2009. 164 с.
24. Чіпак У. В. Типологізація та альтернативи осмислення категорії танатосу. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур*. Київ. 2011. Вип. 15. С. 445–452.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Antonenko-Davydovych B. D. (1999). *Tvory v 2 t. T. 1* [Works in 2 Books. Book 1]: *Povisti ta romany / Vstup. st., uporiadkuv. ta prym.* L. S. Boika. Kyiv: Nauk. dumka. 744 s. [in Ukrainian]
2. Antonenko-Davydovych B. D. (1999). *Tvory v 2 t. T. 2* [Works: in 2 Books. Book 2]: *Sybirski novely. Opovidannia. Publitsystyka. Spohady. Lystuvannia / uporiadkuv. ta prym.* L. S. Boika. Kyiv: Nauk. dumka. 656 s. [in Ukrainian]
3. Ar'єs F. (1992). *Chelovek pered licom smerti* [The Man in the Face of Death] / per. s fr.; obshch. red. Obolenskoj S. V.; predisl. Gurevicha A. Ya. Moskva: Izdatel'skaya gruppa «Progress» — «Progress — Akademiya». 528 s. [in Russian]
4. Berdyaev N. A. (1931). *O naznachenii cheloveka* [On the Appointment of a Person]. Parizh: *Sovremennye zapiski*. 320 s. [in Russian]
5. Boiko L. (2004). *Z kohorty oderzhymykh: Zhyttia i tvorchist Borysa Antonenka-Davydovycha v lit. protsesi XX st.* [From the Cohort of Obsessives: The Life and Creation of Borys Antonenko-Davydovych

- in the Literary Process of the Twentieth Century]. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia». 584 s. [in Ukrainian]
6. Hobbs T. (2000). *Leviafan [Leviathan]*. Per. z anhł. Kyiv: Dukh i Litera. 606 s. [in Ukrainian]
 7. Homilko O. (2001). *Metafyzyka tilesnosti. Doslidzhennia, rozдумы, ekskursy [Metaphysics of Corporeality. Research, Reflections, Excursions]*. Kyiv: Nauk. dumka. 300 s. [in Ukrainian]
 8. Dmytrenko V. I. (2014). *Onirychnyi prostir povisti «Smert» B. Antonenka-Davydovycha [Operatical Discourse of the Novel «Death» by B. Antonenko-Davydovych]*. Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnogo universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Ser.: Filolohichni nauky. Vyp. 4.13. S. 76–82. [in Ukrainian]
 9. Dmytrenko V. I. (2011). *Typolohichni aspekty tvorchosti B. Antonenka-Davydovycha y H. Hesse [Typological Aspects of B. Antonenko-Davydovych and G. Hesse Creation]*. Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva. Vyp. 16. S. 92–95. [in Ukrainian]
 10. *Entsyklopediia Ukrainoznavstva: u 10 t. (1993)*. [Encyclopedia of Ukrainian Studies] / red. V. Kubiiovych. Lviv: NTSH, 1993. T. 1. 400 s. [in Ukrainian]
 11. Zhornokui U. V. (2014). *Bahatovektornist kontseptu smerti u romani «Kradiika knyzhok» Markusa Zusaka [Diversity of the Concept of Death in «The Book Thief» by Marcus Zusak]*. *Molodyi vchenyi*. № 11 (14). S. 133–135. [in Ukrainian]
 12. Zabolotska O. O. (2018). *Verbalizatory kontseptu smert u tvorakh anhłomovnykh pysmennykiv [Verbalizers of the Concept of Death in the Works of English Writers]*. *Naukovi zapysky. Seriia: Filolohichni nauky. Kropyvnytskyi*. Vyp. 164. S. 59–65. [in Ukrainian]
 13. Zuienko M. O. (2020). *Mifopoetychni paradyhmy v anhłiiskii barokovii literaturi (systemno-funktsionalnyi ta poetykalnyi aspekty) [The Mythopoeic Paradigms of the English Baroque Literature (Systemic Functional and Poetic Aspects)]*: dys. ... d-ra. filol. nauk: 10.01.04. Poltava. 431 S. [in Ukrainian]
 14. Kozachynska V. V. (2002). *Kontsept smerti v ukrainskomu baroko [The Concept of Death in the Ukrainian Baroque]*. *Magisterium. Istoryko-filosofski studii*. Vyp. 9. S. 16–21. [in Ukrainian]
 15. Kozachynska V. V. (2007). *Smert: ideolohichni kody sohodennia [The Death: Present ideological codes]*. *Naukovi zapysky NaUKMA: Filosofia*

- ta relihiieznavstvo. Kyiv: Vydavnychi dim «KM Akademiia». T. 63. S. 15–21. [in Ukrainian]
16. Mazuryk M. V. (2013). Smert yak vidkryttia novykh horyzontiv bachennia dlia liudyny [The Death as an Opening of the New Horizon's looking for the Human Being]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika». Filosofski nauky.* № 750. S. 52–58. [in Ukrainian]
 17. Nestelieiev M. A. (2014). Avtodestruktyvne pohranychchia u tvorakh Borysa Antonenka-Davydovycha [Self-destructive Frontier in the Works by Borys Antonenko-Davydovych]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii filolohichna.* Vyp. 60 (2). S. 262–266. [in Ukrainian]
 18. Povtoreva S. (2010). Smert yak metodolohichni konstrukt postmodernistskoi filosofii i khudozhnoi literatury [Death as a Methodological Construct of Postmodern Philosophy and Fiction]. *Δόξα / Doksa.* Vyp. 15. S. 473–482. [in Ukrainian]
 19. Ptashnyk L. A. (2006). Typovist obrazu holovnoho heroia u tvorchosti B. Antonenka-Davydovycha [Typical Image of the Main Character in the Creation of B. Antonenko-Davydovych]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Filolohichni nauky.* № 15 (110). S. 114–123. [in Ukrainian]
 20. Smaznova I. S. (2019). Ahresiia i tolerantnist: filosofsko-pravovyi dyskurs [Aggression and tolerance: philosophical and legal discourse]: monohrafiia. Odesa: Feniks. 378 s. [in Ukrainian]
 21. Suvorova L. K. (2017). Kontsept smerti v malii prozi rannoho ukrainskoho modernizmu: arkhetyпно-mifolohichna i filosofska interpretatsiia [The Concept of Death in the Short Prose of Early Ukrainian Modernism: Archetypal-mythological and Philosophical Interpretation]. *avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.01.01.* Kyiv. 20 s. [in Ukrainian]
 22. Fedoriuk L. V. (2019). Spetsyfika ukrainskoi kontseptosfery: lnhvokulturolohiinyi vymir (na prykladi kontseptu smert) [Specifics of Ukrainian Conceptosphere: Linguistic and Cultural Dimension (on the Example of the Concept of Death)]: monohrafiia. Vinnytsia. 185 s. [in Ukrainian]
 23. Khamedova O. A. (2009). Feci, quod potui. . . Dolia i tvorchist Borysa Antonenka-Davydovycha [Feci, Quod Potui. . . The Fate and the Creation of Borys Antonenko-Davydovych]: monohrafiia. Donetsk: Nord-Pres. 164 s. [in Ukrainian]

24. Chipak U. V. (2011). Typolohizatsiia ta alternatyvy osmyslennia katehorii tanatosu [Typology and Alternatives for Understanding the Category of Thanatos]. *Komparatyvni doslidzhennia slovianskykh mov i literatur*. Kyiv. Vyp. 15. s. 445–452. [in Ukrainian]